

Boszorkányokról

és

egyebekről, amik nincsenek

Valaha végtelenül vitatkoztak arról, hogy mi a boszorkányok jellemzője, miről lehet (felismerni őket, mi „szerepük”. Vitatkoztak mindaddig, amíg az emberek meg nem kérdezték: léteznek-e egyáltalán boszorkányok, s utána nem néztek ennek.

Végtelenül lehet vitatkozni arról, hogy mi volt a „Gaál Gábor-i romániaság”, milyen szerepet töltött be, mivel milyen viszonyban volt, mi volt jellege-tartalma — anélkül, hogy a vita megoldaná a kérdést. Vitatkozni, amíg fel nem veti valaki: létezett-e egyáltalán Gaál Gábornál „romániaságkonceptió”, „romániaságigény”, létezett-e nála ilyen elemlet. Nos, van, aki felvetette ezt a kérdést, a válasszal sem maradt adós. Ezért ma inkább azt kell megvizsgálni, mi az, ami erre vonatkozóan Gaál Gábor írásaiban valóban létezik, hogy lássuk, mi az, ami nincsen bennük.

Akik a „Gaál Gábor-i romániaság” mellett érvelnek, azok mind ideológiai kulcsfogalomra hivatkoznak. Vagyis ez egy összefüggő koncepciót, a valóság egy részterületéről és egy problémáról kialakított képet, valamint az erre vonatkozóan megfogalmazott megoldást, mint feladatot és törekvést összefoglaló gondolatrendszert jelöl. Így „Gaál Gábor-i romániaság”-on is tudatos koncepciót, társadalmi vagy irodalmi programot, sokoldalúan indokolt igényt kell érteni. Olyan jelző ez a fogalom, amelynek éppen az a szerepe, hogy egy egész eszmerendszert jelöljön.

Tóth Sándor, aki a legjobban ismeri Gaál Gábor életművét, úgy véli, hogy az ilyen értelmű hivatkozás Gaál Gáborra jogosulatlan. És a konkrét vizsgálat igazolja Tóth Sándor állítását, mely szerint Gaál Gábor a „romániaság” kifejezést mindössze kétszer használta, mégpedig 1937-ben. Nézzük meg tehát a két esetet közelebbről.

A *Korunk* 1937. márciusi számában jelent meg a *Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom?* című tanulmány. A szöveg már 1936-ban íródott, de csak a következő évben jelent meg teljes terjedelemben a Győri Illés István szerkesztette *Metamorphosis Transilvaniae* című kötetben, amely a romániai (erdélyi) magyarság életében a „főhatalom-változás” által és az utána jövő 18 évben bekövetkezett metamorfózisokat kívánta áttekinteni. A Gaál Gábor írta fejezet címe: *Az irodalom*. A *Korunk*-beli cikk ennek a tanulmánynak mintegy felét vette át. Elmaradt a bevezető két oldal és az egész második fele. Éspedig azok a részek, amelyekben az irodalmi élet helyzetleírását kapjuk: az elején egy rövid áttekintésben, a második részben az intézményekhez kapcsolva. Így az utóbbiban a kiadók helyzetéről van szó — elsősorban a Helikonról, amely hivatalos akart lenni s a hivatatlóság természetesen magával hozza annak attribútumait is, ami „az irodalom szükségszerű elbürokratizálódásához vezet”. Tárgyalja ebben a részben Gaál Gábor még a vidéki tudat — a Budapesttől való elszakítottaságból fakadó — alakulását az irodalom területén. E két kihagyott rész — nagyobbik fele ez a tanulmánynak — kétségkívül Gaál Gáborhoz méltó körképet ad, jellegéből eredően mégis egy kicsit szertefutó. Vagyis nem

szigorúan szerkesztett, egyetlen gondolatra építő vagy arra konkludáló szöveg — nem is lehetett ilyen, annyi mindent kellett átfognia. Az a rész viszont, amelyet Gaál Gábor a *Korunk* számára kiemelt, az a tanulmány olyan része (és magva), amelyben valóban összefutnak a szálak, ahol egyetlen gondolatmenetet visz végig. Ezt a jelleget meg is erősítette, s ezzel az írás elvi súlyát még növelte is: kihagyott a szövegből minden konkrét — szerzőre, műre vonatkozó — utalást (egyét kivéve), s mindent, ami a leíró részhez kapcsolódó volt. A tanulmány így az irodalom nemzetiségi feladatát fogalmazza meg, és ebből kiindulva bontja ki Gaál Gábor a transzilvánizmus kritikáját is. Nemzetiségi igény és program, ezen belül és ebből kiindulva az irodalom feladata: erről szól ez a tanulmány. És Gaál Gábor első súlyos érve a transzilvánizmus ellen: Romániában a magyarság nemcsak Erdélyben él, miért is a transzilvánizmus szűkít és megoszt: végső soron lemond a romániai magyarság jelentős részéről. Sőt növekvő részéről, mert (a főhatalom-változás után) éppen a magyarság szétáramlása erősödött. Erdélyben „...állnak iskolái, templomai. Ezek a templomok és iskolák azonban — több okból — néptelenednek, s szanaszét az Ó-Királyságban iskolára és templomra volna szükség, ahol egy ma már valóban (most már a transzilvániaiaiktól is elhagyott) magáramaradt magyarság százezrei élnek.” Iskolát és templomot: ezeket emeli ki Gaál Gábor, s azért, mert ezek voltak a nemzeti tudat ébrentartói és terjesztői, a nemzetiségi lét támaszai. Az iskolákra való hivatkozást nem kell indokolnunk, és Gaál Gábor is tudta: anyanyelvi iskolák nélkül nincs tudatos nemzeti lét, de megnő a beolvadás veszélye. Létfontosságuk vitathatatlan. A templom sem került véletlenül ide: akkoriban például a szórványmagyarság legfőképpen a református egyház számára volt állandóan átértelt feladat. De általában is nemzetinek fogták fel szerepüket az egyházak — részben az iskolák által is. Ezek az intézmények azért fontosak, mert „a főhatalom-változás előtti, leülepedett, konzervált magyar nemzetet és magyar államot egybefogó, monopóliumokkal védett kiváltságos, vagy legalábbis a kiváltság illúzióiban élő nép a történelmi változás következtében vélt és igazi támaszait elveszítette; nemzetisége fölül ledől az állam, magára maradt s e magára maradságban szinte új honalapításhoz kellett látnia e hazában s még most is ennek a munkáját végzi.”

Egyértelmű, hogy itt a nemzetiségi, a kisebbségi lét problémája és programja fogalmazódik meg: olyan átfogó módon, amely ezt az írást az 1928-ban a Helikonban megjelent és összefüggő, tudatos nemzetiségi kulturális programot követelő cikkével hozza rokonságba.

Ebbe a nemzetiségi feladatba és helyzetbe állítja be Gaál Gábor az irodalmat: nemzetiségi-kisebbségi részfeladatként fogalmazza meg imperatívuszait. S ezért mondja a bíráló szót is: „Egy nemzetiség irodalma, s a valóban nemzeti művek hiányoznak belőle.”

Nemzetiségi programot megfogalmazni az irodalom számára, ez a *Korunk*ba átemelt

résznek, alapvető gondolatmenetének lényege. És ezt az elemző programot követi az a második, leíró rész, amely a *Korunk*-beli változathoz kiharadt. Ezzel a kiemeléssel viszont magának az önállóvá lett elemzésnek megváltozik az egyensúlya. Az a cikk eredeti egészében csupán megalapozó szereppel bírt. Kiemelve és önállóvá téve viszont a tárgyalt *problémák* súlya az irodalom kárára alakítja át a viszonyt. De ez azt is jelenti, hogy a kiemelt rész értelme kettőssé válik. Az önálló „alap” már magáért beszél, magáért is beszél, nemcsak az irodalomért. Vagyis, míg az eredeti szöveg az irodalommal foglalkozik s ezen belül a társadalmi-nemzeti csak megalapoz, az önállóvá tett rész társadalomról és irodalomról szól.

Mármost éppen az átvitt rész végére írja új befejezőként azt a passzust, amelyben először bukkan fel a romániaság kifejezése. A toldás egésze így hangzik: „A transzilvániai irodalmiság elképzeléséből, irodalompolitikájából, írói anyagfelismeréséből hiányzik a hely és az idő valóságos felmérése. Hiányzik a saját nemzetiségre vonatkozó átfogó sorsismeret. A valódi távlatokban való realista látás helyett szűkít és mélyít. Az életfelismerés helyett széptét, az összefogás helyett eloszt. Kétségtelenül: a magyar irodalmiság egészében a romániai magyar irodalom maga ugyancsak partikularizmus, ennek a partikularizmusnak azonban az a sajátos és egyedüli történelmi-társadalmi életmozgás a meghatározója, amelynek oly minimális a jelentősége a transzilván magyar irodalmi törekvésekben — a romániaság.”

Mindent összevetve, azt lehet megállapítani, hogy a „romániaság” kifejezésnek itt nincsen egyértelmű jelentése. Mert közvetlenül az irodalomhoz kapcsolódik és arra vonatkozik. A cikk egésze pedig — az említett egyensúlyváltás következtében — általánosabb nemzetiségi-politikai értelmet is ad a kifejezésnek. Annál is inkább, mert az irodalom feladata is igen erőteljesen ebben az értelemben fogalmazódik meg, s így a kifejezés irodalmi jelentése maga is ilyen irányultságú.

Egy vonatkozásban azonban egyértelmű a kifejezés. Abban, hogy G. G. számára a romániai magyar irodalom éppúgy csak *rész*, mégpedig szerves rész a magyar irodalom egységén belül, ahogyan a magyarság szerves része a magyar nemzet egészének. Sajátosságai ennek a résznek éppen *mint résznek* vannak: a kisebbségi létből (a saját nemzeti állami hiánya, a nemzeti elnyomás tényéből), valamint ezen belül a társadalmi fejlődésnek a magyarországitól eltérő vonásaiból (a szétáramlás, a társadalmi rétegződésbeli változások tényéből) következnek. A romániaság kifejezés itt az egész magyar irodalomhoz való tartozását állítja mint alapot, és csak e *lényegi* valóság megvalósulási módja az, ami ebben a sajátosság létezik. Semmiféle elhatárolódásról, annak semmilyen állításáról vagy elfogadásáról nincsen szó. (A *Korunk*-beli tanulmányt újból a „Valóság és irodalom”-ban jelentette meg — kisebb — a mi témánkat nem érintő változtatásokkal.)

A második és utolsó hely, ahol a kifejezés előfordul, egy Méliusz Józsefhez írott (1937. dec. 1-i) levél. Az előzmények a következők: 1937-ben lehetetlenné válik a lap jugoszláviai terjesztése és ez — a lap korábbi magyarországi betiltása után — súlyos csapás. Újabb lépés az elszigetelődésben, és anyagilag is nehéz helyzetbe hozza a *Korunk*at. Ne feledjük: a lap előfizetőkből tartotta fenn magát. Ezért mind fontosabb a megmaradt alapok erősítése. Ez pedig a szlovenszkoói és romániai terjesztés erőteljes fellendítését igényelte. Nagyon is jellemző különben, hogy éppen a szóban forgó levélben sürgeti Gaál Gábor Méliuszt egy nagyobb kölcsön ügyében. Azután pedig egy tervet dolgoz ki: vidéki szerkesztőségeket szeretne szervezni Váradon, Brassóban, Temesvárott: „Mindegyik szerkesztőségnek önálló a munkaköre. Ő érintkezik a munkatársakkal önállóan s ellenőrzi, szorgal-

mazza a helyi terjesztőt.” A kapcsolatok szélesítését is igényli Gaál Gábor, „a Magyar-párti fiatalsággal is” szélesíteni szeretné úgy is, hogy a marosvásárhelyi találkozó összefogást hirdető szellemében új rétegekhez és körkhöz akar szólni. Szüksége van erre annak érdekében, hogy eredeti céljait tovább tudja vinni abban a helyzetben is, amelyben mozgásteret fokozatosan szűkül, és lassan Romániára korlátozódik. (1938-tól ez teljessé is válik.) Ebben az összefüggésben írja levelében a következőket: „S aztán: a lap romániaságát mind erőteljesebben kifejezésre akarom juttatni. Ez a lap egyre kizárólagosabb bázisa s végül is nő a nemzedék, amely bekapcsolható. Ha az idősebbek minden hívás ellenére (Kacsó, Tamási, Szentimrei) nem állnak kötetnek, akkor a lap *idevalóságát* átkarolással kell elérni. Ennek az átkarolásnak megvan a lehetősége.”

Mi a romániaság kifejezésének értelme itten? Kényszerhelyzetről van szó és annak megoldásáról: több előfizető kell Romániában, hogy a lap megélhessen, s ennek érdekében több helyi anyagot is kell nyújtani. Szigorúan tekintve ennyiről van szó és nem többről. Nincs szó vidékivé vagy helyivé tételről sem. Gaál Gábor ekkor is, mint mindig, továbbra is összmagyar lapnak akarja a *Korunkat* és ilyennek valószínű. Ezt a célját és elvét, ha úgy tetszik, koncepcióját, igényét és programját később is ismételtlen hangoztatja. Nem egy rész lapja akar lenni, hanem az egész magyar kultúráé és minden partikularizmus fölött átnyúló akar, minden partikularizmust (a „romániaságot” is) az egész irányába akarja áttörni és meghaladni. Hogy ezt megtehesse, azért kell szélesítenie olvasótáborát Romániában.

Hogy mennyire így van, arra világos bizonyíték a lap 1938-beli szlovenszkoí előfizetői felhívása. Alig fél évvel a Méliuszhoz írt levél után írta ezt Gaál Gábor (1938. április-májusában). Tulajdonképpen ugyanarról van szó, mint a Méliuszhoz írt levélben: a szűkebb lehetőségekből fakadó nehézségek legyőzéséről. S így éppen kiegészíti a szöveg a levélbelieket. Ebben a felhívásban ugyanis így ír: „Folyóiratunk főmunkatársai az egyetem magyarság demokratikus arcvonalát képezik”. És olvashatjuk: „Négyországi felelőssel harcoltunk az új magyar gondolat realitás tájékozódásáért: Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia legjobb fiatal magyar erőit indítottuk útnak, hogy ma már a szellemi élet legszeleesebb arcvonalán foglalják el a magyar művelődési érdekek bajjívásának legelőkelőbb hadállásait.” A következő szöveg „mutatis mutandis” éppen a „romániaságot” jellemezheti: „Tudatosítottuk az új szlovenszkoí magyar értelmiség egyetememes nemzeti hivatását: a Sarló demokratikus magyar gondolatkörét kiemeltük a regionális leköttöttség esetlegességeiből, s termékenyen bekapcsoltuk Magyarországot és Erdély fiatal magyarságának életébe.”

Akárhogy is vesszük, sehol sincs szó elhatárolódásról. Még kevésbé valamiféle állami lojalitásról a román királyság — vagy később a királyi diktatúra — iránt; ennek még gondolata is nevetséges lenne (ha nem ez következne egyes romániaságra hivatkozó szerzők argumentációjának jellegéből).

Ez a helyzet tehát „nemzetiségi szempontból”. Az viszont ismét tény, hogy osztályszempontból Gaál Gábor ugyancsak a határok felletti átnyúlás híve volt: a forradalom nemzetköziségének jegyében. Ha élesen küzdött a Horthy-féle revíziós törekvések ellen, ezt mindig a szocialista megoldás nevében tette: nem a határok megtartása, hanem egy olyan gondolat jegyében, amely a jövőt a határok eltűnésében és a nacionalizmusban szemben álló nemzetek egymásratalálásának igazi békekötésében látta.

Idézhetek erre két, 1946-beli passzust. Az egyikben így ír: „Fel kell építeni itt is egy országot s minden ország az ember országa.” Ez az ország is, mint *bármely más*: az ember országa. Nem kevésbé, de nem is jobban! És tulajdonképpen ugyanebben a szellemben mondja: „A nemzetiségi kérdésben is csak ez a demokrácia tisztázhat... Ez építhet Duna menti pozitív összefogást, a határok eltűnését, a tényleges s igazi békekonferenciát.” Vagy idézhetek megint, az 1938-as felhívásból: „Új kelet-európai lehetőségeket tártunk fel cseh, szlovák, román, horvát írók és kutatók bevonásával s a magyar elmaradás önrévült illu-

zionizmusával szemben világosan kifejtettük, a magyar demokrácia s a dunai néptestvérség történelmi szükségszerűségét.”

Dunai nép testvérség: népek, amelyek együtt élnek. A román, a szlovák, a magyar stb. a maguk *egészeben* élnek egymással együtt. Nem valamelyik nemzet része él együtt egy másik egészével, nem egy különálló nemzetiség egy nemzettel, hanem a nemzetek egésze egymással. Aki nem így véli, az éppen az összefogással fordul szembe, megtagadva a néptestvérséget, mert „*elválaszt, ahelyett, hogy összefogna*”.

Tehát: Gaál Gábor kétszer használja a „romániaság” kifejezést, és mint Tóth Sándor helyesen megállapítja, *más és más értelemben*. De ezen belül is az egyik használatmód maga is kettős tartalmú. Ezért a szóhasználatot *alkalminak* kell tekintenünk és semmiképpen sem láthatunk benne valamiféle eszmei kulcsfogalmat, a szó nem jelöl „koncepciót”, „igényt”, „programot”.

Hogy a dolog még világosabb legyen, had idézzem meg ismét Tóth Sándort, aki a *Korunk* (1973-as) *Évkönyvében* a problémáról szólva a következőket írja: „De szólnom kell még egy ellenpéldáról is. Amikor eljutottam addig, hogy a kortárs szerzők romániaságkonceptiójának központi kritériuma a már kifejtett feltételekből szükségszerűen következő hűség és szocialista állam iránt, akkor ki kellett terjednie figyelmemnek arra is, hogy a felszabadulás után kialakuló új, népi hatalom iránti aktív lojalitás Gaál Gábor számára is politikai, közéleti gyakorlattá vált, s erről a pozitív viszonyulásról nemegyszer olvashattunk tőle elvi jelentőségű kijelentéseket, fejtegetéseket. Nos, ha korábban valami hasonló, már terminológiaiilag is rögzített koncepcióvá fogalmazódott volna, akkor a felszabadulás után is használta volna a már egyszer megtalált terminusát.”

Volna persze még egy lehetőség, bár ennek valószínűségét az elmondottak alapján minimálisnak kellene tartani. Az név szerint, hogy a mai szerzők, akik Gaál Gábor „romániaság”-áról beszélnek, ezzel egy olyan koncepciót jelölnek, amely létezett ugyan Gaál Gábornál, csak éppen ő maga nem használta erre a szóban forgó terminust. Hogy ez alól az érv alól is kihúzzuk a talajt, röviden szólnunk kell a tényleges romániaságkonceptióról, igényről és programról. Arról, amely 1964 óta valóban létezik (még ha nem is kristályosodott ki egyértelműen).

1984 elején Fábry Zoltán, Balogh Edgár és mások jóvoltából a magyarországi lapok végére-végre felfedezik Gaál Gábort és a *Korunkat*. Adósság törlesztése kezdődik és tö-

rekvés, megrajzolni Gaál Gábor munkásságának helyét az *egész* magyar kultúrában, feltárni tevékenységének összmagyar jelentőségét.

Ekkor jelenik meg (előbb románul, majd a *Korunk* 1964/7-es számában) Kallós Miklós cikke, amelyben a fogalom és a koncepció tudtommal először bukkan fel: „Romániaságon a *Korunk* és mindenekelőtt Gaál Gábor nem egyszerű földrajzi vonatkozásokat értett, hanem azt az elkötelezettséget és hivatást, hogy a romániai haladó erők szerves részeként folytassa tevékenységét.” Ugyanebben az évben állnak ki a romániaságkonceptió mellett Balogh Edgár és Hajdú Győző is. Ők hárman tekinthetők tehát a valódi romániaság koncepció közvetlen elindítóinak. Ami most már a későbbi kibontakozást illeti: kétségkívül megállapítható, hogy képviselői különböző értelmet adnak a romániaságnak és az eszmei élet menete még nem formált ki ebből egy olyan jelentést, amely ma általánosnak lenne mondható. A skála elég széles. Attól a gondolattól, amely az államhoz való szerves tartozást a nemzetiségi beolvadás tételezéséig viszi, azon a nézetet át, amely szerint a romániaság nemzetiségi reálpolitikai alap; egészen addig, amely szerint éppen ez a nemzetiségi igények megfogalmazásának kerete — igencsak sokféle változat létezik. Egy azonban mindegyikben közös: elhatárolódás amely a (magyar) nemzet és (a romániai magyar) nemzetiség közé falat tételez. Valamilyen formában a romániaság mindegyik híve a romániai magyarságot *önálló* egésznek tekintti: a nemzettől is önállóan. Nem partikularitásnak a magyarság egészén belül (ahogy azt Gaál Gábor felfogta). Ha viszont éppen ez a mai a tényleges romániaság egyetlen olyan vonatkozása, amely minden szerzőnél valamilyen módon — nyíltan vagy rejtve — jelen van és ha szemmel látható, hogy éppen az olyan vonás, amely Gaál Gábornál nemcsak hogy nincsen, hanem éppen hogy elmentes alapvető álláspontjával, koncepciójával és elkötelezettségével, akkor csak arra következtethetünk, hogy a Gaál Gábor romániaságára vonatkozó utolsó (feltételezett) lehetőségnek nincsen semmi alapja.

Valóban létezik tehát „romániaságkonceptió”, de az 1960-as, 70-es években. Ezt lehet elemezni ezeknek az éveknek társadalmi fejlődése alapján. Beszélhetünk, ha úgy tetszik, Méliusz József-i vagy Balogh Edgár-i vagy Gaál Ernő-i romániaságról (stb.). Beszélhetünk mai romániaságkonceptióról, de csak erről. „Gaál Gábor-i romániaság” pedig nincsen, ilyen nem létezett, erről tehát ne essék több szó.

TORDAI ZÁDOR